

Пространствен анализ на експортният агробизнес на България

Гл. ас. д-р Пламен Патарчанов
СУ „Св. Климент Охридски”, ГГФ, катедра Социално-икономическа география
София, бул. „Цар Освободител №15”
p_patarchanov@abv.bg

Абстракт: Нарастването на значението на някои дейности от аграрния сектор в структурата на националното стопанство в последното десетилетие, са пряко отражение на развитието на износа на стоки от земеделски произход, както в суров, така и в преработен вид.

Обект на анализ в статията са продуктовата и пространствена структура на експортния агробизнес на страната, както и тяхното изменение в хронологичен план. Изясняват се причините за съвременната организация и възможностите за бъдещо развитие. Акцент е влиянието на пълноправното членство на страната в ЕС, върху активизирането на стопанските процеси и тяхната продуктова и териториална проекция. Изтъкната е ролята на някои геополитически процеси, за стагнацията в развитието на търговията в сектора през последните години.

Ключови думи: експортен агробизнес, пространствен анализ, аграрни стоки, земеделски продукти, продуктова и пространствена структура.

Увод

Изборът на приоритетни стопански производства и дейности, и тяхната клъстеризация е силно базиран на два основни компонента – наличие на растящо търсене за продуктите на дадения клъстер в световен мащаб и възможност на нашата страна да задоволи това търсене предоставяйки конкурентоспособни стоки от гледна точка на цена (разходи на единица продукция) или качество (добавена стойност). Експорта в земеделието и хранително-вкусовата промишленост като двата основни елемента на този агробизнес клъстер, отговарят в значителна степен и на двете определящи условия.

Последните години световните цени на храните са се увеличили значително, като по данни на Световната банка индексът на глобалните цени се е повишил с 104.5% от 2000 до 2012 г., което представлява средно годишно повишение с 6.5%. Под натиска на увеличеното потребление на храна в развиващите се икономики и тенденция за увеличение на средната класа в Китай, Индия, Бразилия и др., увеличените ценови равнища показват значителен структурен дисбаланс в световен мащаб – ниша, която експортно-ориентираните български предприятия в агробизнеса биха могли да използват.

В световен мащаб има повишено предлагане на редица аграрни стоки, а от друга - търсенето запазва сравнително сходни нива. Така европейските фермери и преработватели са изправени пред нова ситуация на падащи цени на земеделските стоки, като през 2015 г. е постигнато най-ниското им ниво за последните пет години според данни на Световната банка.

Ситуацията при българските производители и търговци не е по-различна от общата - износът на всички основни земеделски култури върви с по-бавен темп през последната стопанска година (започваща през есента след прибирането на реколтата), като продажбите се реализират на по-ниски ценови нива.

От гледна точка на предлагането експортния агробизнес има значителен потенциал за развитие. Аграрният сектор през последните няколко години формира около 16% от общия износ, 10% от общия внос и 13% от общия външнотърговски стокообмен на страната. Земеделието и горско стопанство заемат над 5.5% от БВП, а хранително-вкусовата промишленост – около 2%, като дялът им в брутната добавена стойност е съизмерим. Следва да се подчертае, че хранително-вкусовата промишленост има производителност на труда от 67 хил. евро или над пет пъти по-висока от средната за националната икономика. Добавената стойност в този агробизнес клъстер в такъв случай е в преработването, опаковането и маркетинга на произведените хранителни продукти и то най-вече на външния пазар поради стесняващите се възможности на националното потребление и особено извън активния туристически сезон, когато то бележи леко покачване.

Това разбира се предполага както осигуряване на отлични условия за земеделско производство на селскостопански стоки, така и значителен фокус върху тяхната последваща обработка. Приоритетизирането на този агробизнес клъстер има също така значителен потенциал да генерира заетост сред относително по-нискоквалифицирания сегмент на пазара на труда и в по-необлагодетелствани рурални и планински райони, с което да спомогне за икономическото сближаване както между българските региони, така и в европейски мащаб.

Основен фокус на приоритетните сектори е те да могат да генерират високи нива на износ. В периода след 2009 г. се наблюдава тенденция на традиционно положителното търговско салдо и нарастване в аграрната търговия на България, като темпът на увеличение на износа на земеделски стоки надхвърля този на вноса. Като основна причина за тази активност в сектора можем да определим пълноправното членство на страната в ЕС и произтичащите от това привилегии на големия пазар на общността. Експортният агробизнес, като комплекс от стопански производства и дейности, в редица свои направления се очерта като един от най-конкурентните на външния пазар. Съществуват разбира се и някои направления, които и до днес все още не могат да се възползват от тези ползи или са под влияние на някои други ограничения.

Традиционно най-големите външнотърговски партньори на България са държавите в ЕС и някои арабски страни, а през последните години продължава и тенденцията за реализация на повече сделки в Азия, основно в сектора на зърнените стоки, който е двигател и на целия земеделски износ.

Резултати и дискусии.

Timeline на развитието на експортният агробизнес.

Общият износ в аграрния сектор възлиза на 1.7 млрд. евро, а на храни и напитки – на 1.4 млрд. евро, или представляват съответно 8.1% и 6.9% от общия износ на страната. Още повече, те нарастват в значителна степен – за 2010 г. износът на стоки земеделски стоки се покачва с 27.9%, за 2011 – с 38.2%, а през 2012 г. бележи лек спад с 7.4%. Износът на храни и напитки поддържа устойчива конкурентна позиция, като през 2010 г. нараства с 30.9% при храните и 7.7% при напитките, през 2011 г. – с 14.5% при храните и 19.1% при напитките и през 2012 г. – съответно с 5.1% и 16.9%. Тези тенденции показват конкурентния потенциал на сектора и наличието на големи възможности за разширяването му.

Страните от ЕС, особено през последните години, се утвърждават като основен партньор на България в търговията със стоки от земеделски произход, което е обусловено от по-благоприятните условия за търговия в рамките на единния европейски пазар. В рамките на периода януари 2009 г. – ноември 2012 г. търговията с ЕС формира около 74 – 77% от аграрния стокообмен на страната, около 72 – 74% от българския износ на земеделски стоки и 75 - 83% от вноса на агропродукция.

От 2009 до 2011 г. се наблюдава постепенно нарастване на аграрният стокообмен с ЕС, като темпът на увеличение на износа (+67,5% за периода) чувствително изпреварва този при вноса (+39% за периода). В резултат, през 2011 г. положителното салдо за България в аграрната търговия със страните от ЕС достига 855,6 млн. щ. д., над четири пъти повече спрямо 2009 г.

През 2011 г. износът на стоки от земеделски произход нараства с 32% спрямо предходната година, а вносът – с 24%. В резултат, положителното търговско салдо в аграрната търговия се отбелязва ръст от около 54% спрямо 2010 г., като достига близо 1,5 млрд. щатски долара. В сравнение с 2009 г., увеличението на аграрния износ е с 64%, а салдото нараства около 3,8 пъти.

По данни на НСИ, през периода януари – ноември 2012 г. се отчита леко намаление както на износа, така и на вноса на земеделски стоки, спрямо същия период на предходната година – съответно със 7% и 3,3%. Макар и с 14,9% по-ниско на годишна база, положителното търговско салдо за единадесетте месеца на 2012 г. остава сравнително високо – 1 156 млн. долара, надхвърляйки с 23% това за цялата 2010 г. и с малко над 200% салдото за 2009 г.

През периода 2009-2012 г. с най-значителен дял в структурата на общия аграрен **износ** на страната в стойностно изражение са следните групи продукти:

- зърнени култури (главно пшеница, царевица, ечемик) – около 18 – 25%;
- маслодайни култури (главно слънчоглед и рапица) – около 18 – 24%;
- тютюн и тютюневи изделия – около 9 – 14%.

Следва износът на месо (главно от птици и агнешко), мазнини и масла (главно от растителен произход), тестени продукти, мляко и млечни продукти, напитки (основно вина) и др.

В рамките на разглеждания период от почти четири години, водещи продукти в селскостопанския **внос** на България в стойностно изражение са: месо (главно свинско и птиче), захар, тютюневи изделия, мляко и млечни продукти, алкохол и др.

През 2014 г. относителният дял на аграрния сектор в общия износ, вноса и стокообмена за страната бележи леко намаление на годишна база, съответно 1,6%, 0,1% и 0,6%. Аграрният стокообмен на България се свива с 5,1% на годишна база, поради намаление на износа на стоки от земеделски произход с 9%, до 4 935 млн. щ. д., докато при стойността на вноса на такива стоки се отчита увеличение с 1,4%, до 3 306 млн. щ. д. В резултат на това, положителното търговско салдо в аграрната търговия на страната се понижава до 1 629 млн. щ. д., с 531 млн. щ. д. или 24,6% по-малко в сравнение с 2013 г. (Аграрен доклад, 2015).

Табл.1. Външна търговия на България и дял на аграрните стоки за периода 2013–2014г. (в хил. \$.)

Година	2013			2014		
	Общо за страната (в хил. \$.)	Аграрен сектор		Общо за страната (в хил. \$.)	Аграрен сектор	
(в хил. \$.)		(в %)	(в хил. \$.)		(в хил. \$.)	(в %)
Износ	29 638 598	5 421 621	18,3	29 633 904	4 935 377	16,7
Внос	34 371 557	3 261 518	9,5	35 090 982	3 305 898	9,4
Стокообмен	64 010 155	8 683 139	13,6	64 724 886	8 241 275	12,7

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

Намалението на общият аграрен износ спрямо 2013 г. се дължи основно на спад на експорта на пшеница, царевица и слънчоглед. През последните години зърнените и маслодайните култури формират почти половината от общия аграрен износ в стойностно изражение (около 40 – 50%), поради което изменението на техния износ оказва съществено влияние върху търговското салдо за съответната година.

От друга страна, през 2014 г. нараства износът на меса, млечни продукти, зеленчуци, мелничарски продукти, мазнини, месни продукти, тестени продукти, преработени плодове и зеленчуци, храни за животни и др.

Табл. 2. Външна търговия с аграрни стоки през периода 2011 - 2014 г. (в хил. \$).

Година	2011	2012	2013	2014	Изменение 2014/2013	
					в хил. \$	в %
Износ	4 593 776	4 247 640	5 421 621	4 935 377	-486 244	-9,0
Внос	3 142 857	3 029 985	3 261 518	3 305 898	44 380	1,4
Салдо	1 450 919	1 217 655	2 160 103	1 629 479	-530 624	-24,6
Стокообмен	7 736 633	7 277 625	8 683 139	8 241 275	-441 864	-5,1

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

По предварителни данни на НСИ, през периода юли 2015 г. – януари 2016 г. от страната са изнесени общо 2 497 хил. тона пшеница, 382,9 хил. тона ечемик и 259,6 хил. тона рапица. Спрямо аналогичния период на предходната пазарна година, експортът на пшеница отбелязва ръст от 12,4%, докато този на ечемик и рапица намалява съответно с 25,6% и 43,9% (Аграрен доклад, 2015).

Общо за периода 01.09.2015 г. – 17.04.2016 г., износът на царевица през Пристанище Варна изостава с 54% на годишна база, а този на слънчоглед – с 23,5%, като през последната седмица на пристанището не са преминавали товари с двете култури. Общото количество пшеница, преминало през порт Варна от 01.07.2015 г. до 17.04.2016 г., е с 33,3% повече спрямо същия период на предходната пазарна година, възлизайки на 1 446,6 хил. тона. В същото време, износът на ечемик и рапица през пристанището се осъществява с по-бавни темпове от миналогодишния, като до момента са изнесени съответно с около 27% и 44% по-малко количества. През другия голям порт Бургас засега не е отчетен износ на царевица и слънчоглед. По предварителни данни на НСИ, общият износ на царевица за периода септември 2015 г. – януари 2016 г. възлиза на 719,9 хил. тона, а този на слънчоглед – на 332 хил. тона, съответно с 57,7% и 41,1% по-малко на годишна база. Вносът на зърнени и маслодайни култури традиционно е ограничен, като от 01.07.2015 г. до 17.04.2016 г. не е осъществяван такъв през наблюдаваните пристанищни терминали във Варна и Бургас (Аграрен доклад, 2015).

През първия месец на 2016 г. износът на пресни зеленчуци бележи ръст от 36,9% спрямо същия месец на 2015 г., до 1,3 хил. тона, а този на пресни плодове - със 17,9% до 4,2 хил. тона. Сред основните зеленчуци, най-значително увеличение на износа се наблюдава при краставиците и корнишоните – над три пъти, следвано от това при домати и сладките пиперки - съответно с 65,2% и 52%. От друга страна, износът на зеле, моркови, картофи и лук намалява с между 20% и 90,1% на годишна база (Аграрен доклад, 2015).

Увеличението на общия износ на пресни плодове през първия месец на 2016 г. се дължи основно на регистрирания ръст на експорта на цитрусови плодове и банани, който за съжаление представлява реекспорт, от който се генерират само търговски печалби, които несе инвестират в собствено аграрно производство или преработка. От произвежданите в страната плодове най-голямо нарастване спрямо януари 2015 г. се наблюдава при износа на черупкови плодове, ягоди и ябълки – с между три и шест пъти. Същевременно, при износа на грозде за голямо съжаление се отича намаление с 88,9%, което е естествен резултат от свитото до минимум производство на десертни сортове грозде в страната.

През м. януари 2016 г. в страната са внесени 19,1 хил. тона пресни зеленчуци и 24,6 хил. тона пресни плодове, съответно с 4,6% по-малко и с 0,7% повече спрямо същия период на 2015 г.

Най-голям принос за спада на общия внос на пресни зеленчуци има намалението на доставките на картофи, лук и сладки пиперки - с между 11,3% и 31,4%. Сред традиционно внасяните в големи количества зеленчуци, леко увеличение на вноса се наблюдава при домати и зелето (съответно с 0,5% и 3,9%), а чувствително - при морковите и репите (с 56,1%) (Аграрен доклад, 2015).

При пресните плодове водещ е вносът на видове, каквито не се произвеждат в страната като цитрусови плодове и банани. Съществен дял заемат и доставките на ябълки, които нарастват със 7,6% спрямо м. януари 2015 г. Значително се увеличава импортът на грозде и дини, съответно с три и пет пъти на годишна база, докато при черупковите плодове се наблюдава намаление на вноса с 41,5% (Аграрен доклад, 2015).

Пространствена структура на експортния агробизнес.

Основен партньор на България в търговията със стоки от земеделски произход са страните от ЕС, което се обуславя от по-изгодните икономически условия при търговията на единния европейски пазар. През 2014 г. аграрният стокообмен с общността се понижава с 4,8%, като Съюза заема дял от 66% от общия аграрен износ и 81,2% от аграрния внос.

При обмена на аграрни стоки с трети страни също се наблюдава намаление, най-чувствително при търговията с Арабските страни (с 12%), със страните от Общността на независимите държави (с 10,4%) и с Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (без страните от ЕС и Европейската асоциация за свободна търговия) (с 10,2%).

Табл. 3. Внос и износ на аграрни стоки по икономически общности, страни и региони - за 2013 и 2014 г. (в млн. \$).

Региони и зони на търговия	2013					2014				
	Износ		Внос		Салдо в млн. \$	Износ		Внос		Салдо в млн. \$
	в млн. \$	%	в млн. \$	%		в млн. \$	%	в млн. \$	%	
Всички страни, в т.ч.:	5 422	100	3 262	100	2 160	4 935	100	3 306	100	1 629
Европейски съюз	3 602	66,4	2 638	80,9	964	3 256	66,0	2 686	81,2	570
ЕАСТ*	14	0,3	6	0,2	8	13	0,3	6	0,2	7
ОИСР**, без страните от ЕС и ЕАСТ	558	10,3	161	4,9	397	470	9,5	176	5,3	294
в т.ч. САЩ	76	1,4	27	0,8	49	85	1,7	31	0,9	54
Балкански регион, без Турция и страните от ЕС ***	173	3,2	75	2,3	98	155	3,1	84	2,5	71
ОНД	113	2,1	22	0,7	91	103	2,1	18	0,5	85
в т.ч. Русия	71	1,3	9	0,3	62	68	1,4	6	0,2	62
Арабски страни (Лига на арабските държави)	797	14,7	14	0,4	783	698	14,1	16	0,5	682
Други	165	3,0	346	10,6	-181	240	4,9	320	9,7	-80

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

Основния партньор в аграрната търговия на България през 2014 г. - ЕС, формира 72,1% от общия стокообмен със земеделски стоки на страната. Данните за 2014 г. в аграрният стокообмен със страните от ЕС, който е в размер на 5 942 млн. щ. д., показват спад с 298 млн. щ. д. или 4,8% под нивото от предходната година. Това е резултат основно от намалението на износа на България за държави-членки на Съюза с 9,6%, тъй като при вноса от там се отчита леко увеличение с 1,8%. В резултат, положителното салдо в аграрната търговия с ЕС бележи спад от 40,9% на годишна база, до 570 млн. щ. д. (Аграрен доклад, 2015).

Основни партньори на България в търговията със земеделски стоки сред страните от ЕС през годината са Гърция, Румъния, Испания, Франция, Италия и Германия. Най-голям дял в стойностно изражение заема износа на аграрни стоки за Гърция – 20,3%, Румъния – 18,8%, Германия – 8,5% и Испания – 8,1%. Основни доставчици на стоки от такъв характер от Съюза са Румъния – 15,8%, Гърция – 14,7%, Германия – 14,5% и Полша – 10,8%. Съседните Гърция и Румъния представляват общо около 35,3% от аграрния стокообмен на България с ЕС, като формират 39,1% от износа и 30% от вноса на земеделски стоки от ЕС (виж табл. 4). Това ясно показва добрият баланс в наша полза, противно на битуващите в публичното пространство обратни обществени нагласи, че съседите ни заливат с земеделска продукция, която убива българското земеделие. Ако може да се говори за подобна ситуация, това важи само за отделни продуктови направления (макар и традиционни – например плодове и др.), в които ние сами почти се отказваме в прехода и аграрната реформа през деветдесетте години.

Табл.4. Търговия на България с аграрни стоки с държавите-членки на ЕС през 2013 и 2014 г.

Страна	2013					2014				
	Износ		Внос		Салдо	Износ		Внос		Салдо
	хил. \$	%	хил. \$	%		хил. \$	%	хил. \$	%	
Общо	3 602 418	100	2 638 105	100	964 313	3 255 851	100	2 685 710	100	570 141
Австрия	69 673	1,9	63 441	2,4	6 232	49 799	1,5	63 296	2,4	-13 497
Белгия	115 603	3,2	66 091	2,5	49 512	117 093	3,6	56 119	2,1	60 974
Германия	254 859	7,1	343 425	13,0	-88 566	276 958	8,5	389 094	14,5	-112 136
Гърция	720 189	20,0	447 398	17,0	272 791	660 986	20,3	394 850	14,7	266 136
Дания	11 061	0,3	23 322	0,9	-12 261	11 826	0,4	26 083	1,0	-14 257
Естония	1 006	0,0	1 069	0,0	-63	2 426	0,1	3 025	0,1	-599
Ирландия	14 686	0,4	15 700	0,6	-1 014	27 685	0,9	20 053	0,7	7 632
Испания	359 102	10,0	131 459	5,0	227 643	263 492	8,1	145 428	5,4	118 064
Италия	282 491	7,8	123 881	4,7	158 610	257 531	7,9	141 656	5,3	115 875
Кипър	56 092	1,6	23 373	0,9	32 719	54 199	1,7	15 898	0,6	38 301
Латвия	2 647	0,1	1 502	0,1	1 145	3 727	0,1	3 131	0,1	596
Литва	12 355	0,3	13 340	0,5	-985	11 783	0,4	12 520	0,5	-737
Люксембург	627	0,0	101	0,0	526	101	0,0	738	0,0	-637
Малта	7 036	0,2	186	0,0	6 850	5 348	0,2	25	0,0	5 323
Нидерландия	236 532	6,6	206 587	7,8	29 945	208 024	6,4	215 806	8,0	-7 782
Обединено кралство	110 018	3,1	45 934	1,7	64 084	73 917	2,3	46 379	1,7	27 538
Полша	112 780	3,1	309 360	11,7	-196 580	106 909	3,3	290 505	10,8	-183 596
Португалия	158 703	4,4	1 955	0,1	156 748	95 786	2,9	2 132	0,1	93 654
Румъния	595 743	16,5	406 430	15,4	189 313	613 109	18,8	424 611	15,8	188 498
Словакия	30 007	0,8	32 697	1,2	-2 690	24 158	0,7	29 850	1,1	-5 692
Словения	4 690	0,1	7 150	0,3	-2 460	4 521	0,1	4 890	0,2	-369
Унгария	47 478	1,3	133 012	5,0	-85 534	38 890	1,2	130 272	4,9	-91 382
Финландия	12 002	0,3	740	0,0	11 262	12 172	0,4	1 328	0,0	10 844
Франция	309 113	8,6	162 234	6,1	146 879	240 313	7,4	171 324	6,4	68 989
Хърватия	13 933	0,4	5 579	0,2	8 354	25 131	0,8	23 888	0,9	1 243
Чешка република	40 940	1,1	61 995	2,3	-21 055	41 215	1,3	58 107	2,2	-16 892
Швеция	23 052	0,6	10 144	0,4	12 908	28 752	0,9	14 702	0,5	14 050

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

През 2014 г. износът на аграрни стоки от България за страните от ОИСР, без страните от ЕС и ЕАСТ, представлява 9,5% от общия аграрен износ, а вносът от тях – 5,3% от общия. Положителното салдо в аграрната търговия на България с тези страни намалява с 25,9% спрямо предходната 2013 г., до 294 млн. щ. д., поради комбинация от намаление на износа (с 15,8%) и увеличение на вноса (с 9,3%) на селскостопански стоки от там.

Страните от балканския регион запазват своето значение в аграрната търговия на България, което е продиктувано от тяхната териториална близост. През 2014 г. обменът на селскостопански стоки с Балканските страни (включително тези от ЕС и Турция) възлиза на 2 787,8 млн. щ. д. (33,8% от общия аграрен стокообмен) - с 3,3% по-малко в сравнение с 2013 г., в резултат от спад на българския износ. Положителното търговско салдо за България в аграрната търговия с тези страни се свива с 10,8% на годишна база, до 692,4 млн. щ. д.

Табл. 5. Търговия с аграрни стоки със страните от балканския регион през 2013 и 2014 г. (хил. \$).

Страна	2013			2014		
	Износ	Внос	Салдо	Износ	Внос	Салдо
Албания	28 368	3 135	25 233	27 664	4 582	23 082
Босна и Херцеговина	15 680	755	14 925	13 440	157	13 283
Гърция	720 189	447 398	272 791	660 986	394 850	266 136
Косово	16 984	10	16 974	18 581	707	17 874
Македония	60 433	35 828	24 605	51 350	43 654	7 696
Румъния	595 743	406 430	189 313	613 109	424 611	188 498
Словения	4 690	7 150	-2 460	4 521	4 890	-369
Сърбия	41 313	34 968	6 345	39 191	34 589	4 602
Турция	322 476	112 199	210 277	281 160	115 575	165 585
Хърватия	13 933	5 579	8 354	25 131	23 888	1 243
Черна гора	9 898	74	9 824	4 986	220	4 766
Общо	1 829 707	1 053 526	776 181	1 740 119	1 047 723	692 396

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

Основни партньори в аграрната търговия на България сред Балканските страни през 2014 г. са Гърция, Румъния и Турция, като и при трите износът от България надхвърля съществено вноса от съответната страна. Отрицателно търговско салдо се отчита единствено при търговията със Словения.

През 2014 г. търговският стокообмен на България със страните от Европейската асоциация за свободна търговия (ЕАСТ) възлиза на 19,1 млн. щ. д. - с 6,5% по-малко спрямо предходната година, в резултат от намаление на българския износ с 8,9%, докато при вноса се наблюдава леко нарастване. Формираното положително търговско салдо за България намалява с 14,4% спрямо 2013 г., до 7,3 млн. щ. д. Основни партньори от ЕАСТ и през 2014 г. остават Норвегия и Швейцария (Аграрен доклад, 2015).

Агрообменът на стоки със страните от ОНД през 2014 г. намалява с 10,4% на годишна база, до 121 млн. щ. д. Отчетеното положително салдо за България при търговията с аграрни стоки с тези страни е 85 млн. щ. д., с 6,6% по-ниско от това през 2013 г. Един от основните фактори за намаляване на аграрния стокообмен с държавите от ОНД е украинската криза и свързаната с нея забрана за внос на определени селскостопански продукти от ЕС, наложена от Русия в началото на август 2014 г. Аграрният стокообмен между България и Русия намалява със 7,5% спрямо 2013 г.

Табл. 6. Търговия с аграрни стоки със страните от ЕАСТ през 2013 и 2014 г., хил. щ. д.

Страна	2013			2014		
	Износ	Внос	Салдо	Износ	Внос	Салдо
Норвегия	8 765	2 113	6 652	7 055	1 691	5 364
Швейцария	5 641	3 582	2 059	5 983	3 504	2 479
Исландия	72	223	-151	148	670	-522
Лихтенщайн	0	0	0	10	0	10
Общо	14 478	5 918	8 560	13 196	5 865	7 331

Изт. на данни: НСИ, МЗХ (2014г.)

През 2014 г. стокообмена на стоки с земеделски произход между България и Арабските държави се свива с 12% в сравнение с предходната година, до 714 млн. щ. д. Макар и с 12,9% по-ниско спрямо 2013 г., положителното търговско салдо за България остава значително – 682 млн. щ. д. (Аграрен доклад, 2015).

Продуктов профил на аграрния експорт.

Стоките, които формират структурата на аграрния износ през 2014 г. по раздели на Общата митническата тарифа са съсредоточени в четири основни раздела:

Раздел I - живи животни и продукти от животински произход. Износът на живи животни и продукти от животински произход представлява 10,2% от общия аграрен износ. С най-голям относителен дял по този раздел е износът на мляко и млечни продукти – 5% и месата и карантите, годни за консумация – 4,1%. Формираното търговско салдо при търговията с живи животни и продукти от животински произход е отрицателно, в размер на 382 616 хил. щ. д.

Раздел II - растения и продукти от растителен произход. Експорта на растения и продукти от растителен произход заема най-голям относителен дял от общия аграрен износ за годината - 49,5%. От тях, най-голям е износът на житните растения (пшеница, ечемик, царевича), който представлява 24,9% от общия аграрен износ, следван от този на маслодайните семена и плодове с 16,2%. Експортът на растения и продукти от растителен произход намалява с 19% на

годишна база, до 2 442,2 млн. щ. д. По Раздел II е формирано положително търговско салдо за 2014 г. в размер на 1 688,4 млн. щ. д., или с 27% по-малко спрямо 2013 г.

Раздел III - Мазнини и масла от животински и растителен произход. Износът на мазнини и масла от животински и растителен произход представлява 6,2% от общия аграрен износ през 2014 г. Спрямо предходната година се регистрира увеличение на износа по този раздел с 11,3% (до 306,4 млн. щ. д.). В комбинация с намаление на вноса, това води до ръст на формираното положително търговско салдо с 45,9% на годишна база, до 157 251 хил. щ. д.

Раздел IV - Продукти на хранителната промишленост, безалкохолни и алкохолни напитки и видове оцет, тютюни и обработени заместители на тютюна. През 2014 г. износът на преработени продукти възлиза на 1 682,6 млн. щ. д. (34,1% от целия аграрен износ), като нараства с 2,1% спрямо предходната година. Най-голям относителен дял от общия земеделски износ от този раздел заема експортът на тютюн и обработени 79 заместители на тютюна – 9,7%, следван от този на остатъци и отпадъци от хранителната промишленост; приготвени храни за животни – 5,6%; хранителни продукти, получени на базата на житни растения, брашна, скорбяла, нишесте или мляко – 4,9% и безалкохолни и алкохолни напитки и видове оцет – 3%. Формираното положително търговско салдо при търговията с продуктите от раздел IV през 2014 г. е в размер на 166 496 хил. щ. д. - със 74,2% повече в сравнение с предходната година (Аграрен доклад, 2015).

Продуктов профил на аграрния импорт.

Раздел I - живи животни и продукти от животински произход. Вносът на живи животни и продукти от животински произход през 2014 г. представлява 26,8% от общия аграрен внос. С най-голям относителен дял от вноса по този раздел са месата и карантите, годни за консумация – 14,9%, следвани от мляко и млечни продукти – 8% и риби и ракообразни, мекотели и други водни безгръбначни – 2,3%.

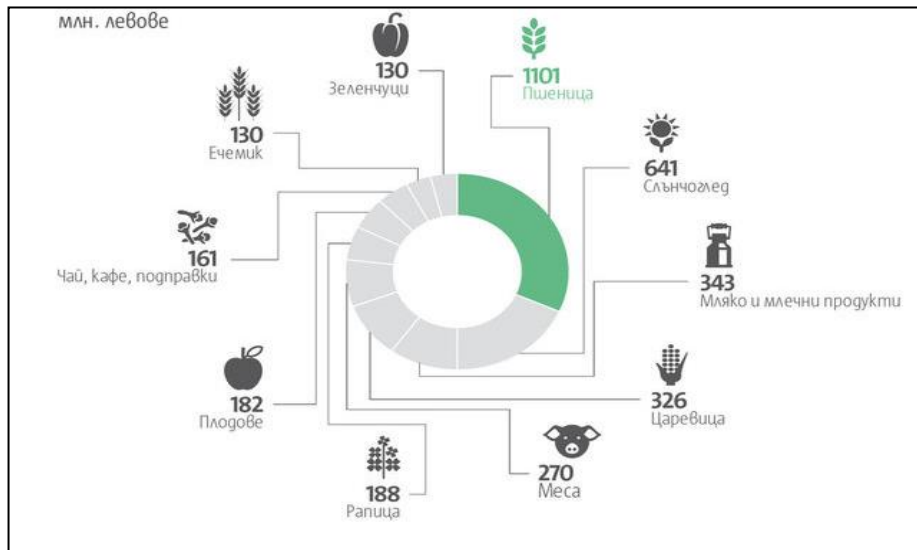
Раздел II - растения и продукти от растителен произход. През 2014 г. вносът на растения и продукти от растителен произход нараства със 7,4% на годишна база, до 753,8 млн. щ. д., което представлява 22,8% от общия аграрен внос. Най-голям относителен дял в структурата на аграрния внос по Раздел II заемат плодове, годни за консумация; цитрусови или пъпешови кори – 4,8%; зеленчуци, растения, корени и грудки, годни за консумация – 4,6%; маслодайни семена и плодове; разни видове семена, семена за посев и плодове; индустриални или медицински растения; слама и фуражи – 4,2% и кафе, чай, мате и подправки – 4%.

Раздел III - Мазнини и масла от животински и растителен произход. Стойността на внесените мазнини и масла от животински произход през годината е в размер на 149,1 млн. щ. д. (4,5% от общия аграрен внос), като се свива с 11% в сравнение с предходната 2013 г.

Раздел IV - Продукти на хранителната промишленост, безалкохолни и алкохолни напитки и видове оцет, тютюни и обработени заместители на тютюна. Вносът на преработени продукти заема най-голям относителен дял в структурата на общия аграрен внос на страната през 2014 г. – 45,9%, възлизайки на 1 516,1 млн. щ. д. С най-голям дял от вноса на стоки по този раздел са тютюни и обработени заместители на тютюн – 7,4%, безалкохолни и алкохолни напитки и видове оцет – 6,8% и какао и продукти от какао – 6,2%. Спрямо предходната година се регистрира намаление с 2,4% в стойностното изражение на вноса по Раздел IV, най-значително при захар и захарни изделия (с 42%) (Аграрен доклад, 2015).

По предварителни данни на НСИ, обработени от МЗХ, през периода януари - юли 2015 г. износът на аграрни стоки намалява със 7,8% в сравнение със същия период на 2014 г., до 2 213,3 млн. щ. д. Най-голям принос за това има пониската стойност в долари на изнесените тютюн и тютюневи изделия, зърнени и маслодайни култури, меса, млечни продукти и храни за животни, които въпреки това остават водещи групи продукти в структурата на аграрния експорт на страната. Намалението на износа в щатски долари се обяснява до голяма степен с поскъпване на щатската валута спрямо еврото в рамките на периода. Изразен в евро, износът на селскостопански стоки за седемте месеца на 2015 г. бележи ръст от 12,5% на годишна база, до 1 970,7 млн. евро.

Продуктовата структура на земеделския експорт през 2015 ясно показва концентрация в растениевъдните култури (зърнени, технически) и някои животински (виж фиг. 1).

Фиг. 1. Продуктов профил на експортния агробизнес – 2015г. (в млн. лв.).
Изт. на данни: НСИ (2015г.)

Вносът на земеделски стоки през първите седем месеца на 2015 г. намалява с 11,7% спрямо съответния период на 2014 г., до 1 694,1 млн. щ. д. Така, за седемте месеца на 2015 г. се формира положително търговско салдо за България в размер на 519,2 млн. щ. д., със 7,5% повече спрямо аналогичния период на предходната година (483,1 млн. щ. д.) (Аграрен доклад, 2015).

Основни партньори в аграрната търговия на страната остават страните от ЕС, които формират около 61% от общия износ на селскостопански стоки за периода януари - юли 2015 г. и около 78% от общия аграрен внос за периода.

Въпреки забраната за внос на определени земеделски стоки от ЕС, наложена от Русия в началото на август 2014 г., по предварителни данни, през първите седем месеца на 2015 г. българският аграрен износ за Русия нараства с 4% спрямо същия период на 2014 г. в щатски 84 долара (до 40,6 млн. щ. д.) и с 27% в евро (до 36,1 млн. евро), поради увеличението на износа на продукти, които не са обхванати от забраната, като тютюн, остатъци от хранителната промишленост и храни за животни, тестени продукти, захар и захарни изделия и др.

Интересно е да се отбележи и, че през първата година на действие на руското ембарго (август 2014 – юли 2015 г.) общият износ на аграрни продукти от забранителния списък за всички страни, изразен в евро, намалява едва с 0,4% или около 1,8 млн. евро на годишна база, до 406,8 млн. евро (по данни на Евростат), което говори, че загубата на руския пазар до голяма степен е компенсирана от нарастване на износа за други дестинации (Аграрен доклад, 2015).

Реалности и перспективи в експортния агробизнес.

Заради силната зависимост на земеделието от климатичните фактори прогнозите в сектора се правят изключително трудно, а ситуацията често е много динамична и може да се промени изключително лесно. Така например през 2010 г. природни бедствия и лошо време унищожиха реколтата в редица държави от Черноморския басейн, заради което и само за няколко месеца цената, на която българските зърнопроизводители реализираха продукцията си, се покачи сериозно. Има, разбира се, и обратните примери.

Като изключим обаче географският фактор, очакванията в сектора са за продължаващ спад на цените и задържането им на по-ниски нива. Основната причина са високите запаси от почти всички земеделски стоки, с които ще се влезе в нова реколта през тази година. Ниските цени на горивата също оказват влияние. Така например спадът на цената на петрола е довел до намаление на производството на биогорива, което пък от своя страна се отразява на продажбите на зърнени и маслодайни култури. Така например през 2015 г. според официалната статистика продажбите на рапица в чужбина, която се ползва в сектора, са намалели в стойност до 188 млн. лв. при 299 млн. лв. за предходната година.

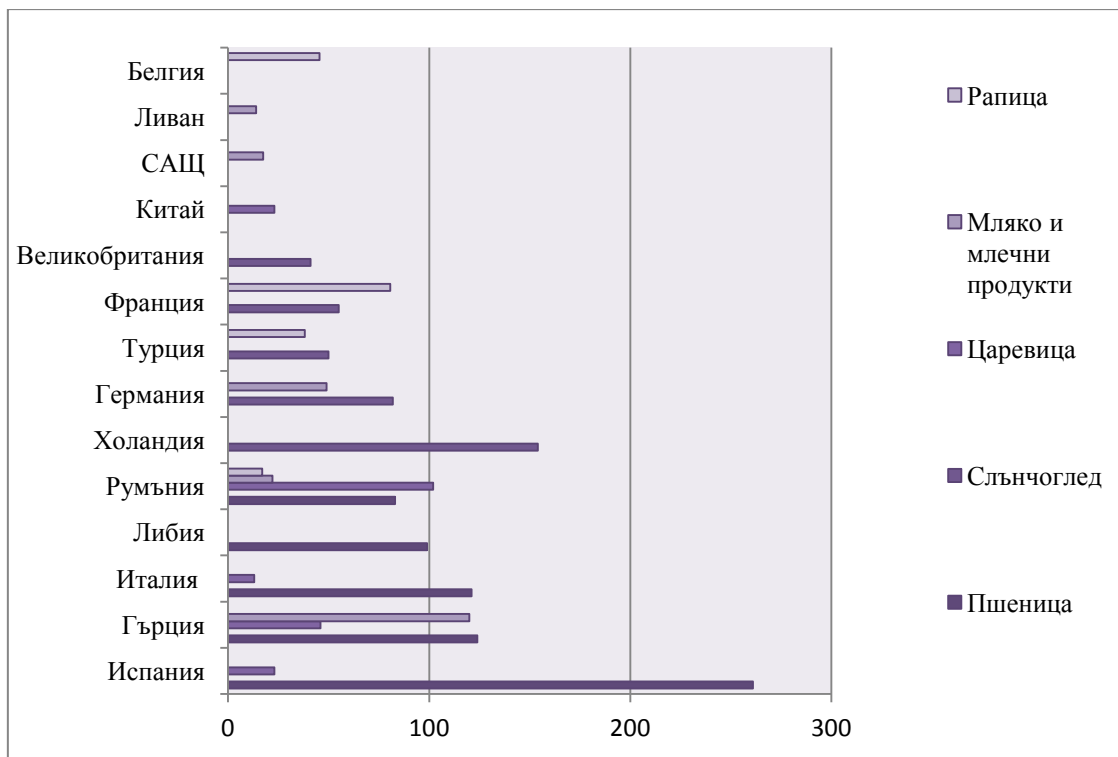
През последните няколко години, освен към поддържане и разширяване на съществуващите традиционни пазари на български земеделски стоки, политиката на Министерство на земеделието и храните е насочена и към развитие на нови такива. Добра перспектива в това отношение представляват пазарите на азиатските и арабските и някои други азиатски страни. Износът на земеделски стоки за страни, извън ЕС обикновено е свързан с предварителна кореспонденция с компетентния орган на съответната страна за уточняване на условията, при които могат да се внасят определени земеделски стоки на нейния пазар и договаряне на необходимите образци на сертификати.

Специално внимание се обръща и на използването на възможностите за прилагане на промоционални програми, съфинансирани от ЕС, които могат да допринесат за увеличаване на износа на български земеделски стоки както в ЕС, така и в трети страни. Напредъкът по дейностите, насочени към подобряване достъпа на български земеделски стоки до нови пазари, както и развитието на аграрната търговия с основни страни, представляващи такива нови пазари е все по-осезаем и важен в процеса на разширяване на пространствените и продуктови параметри на експорта.

Както вече бе изяснено традиционно България изнася основна част от земеделската си продукция в други държави от ЕС и съседна Турция. Така например според официалните данни страната реализира най-големи количества пшеница в Испания, Гърция и Италия, а при слънчогледа и царевичата съответно най-много продажби са направени в Холандия, Германия, Гърция и Турция. Подобна е и картината при млечните продукти, които традиционно се продават най-много в съседна Гърция. Съответно и има някои нишови продукти, които намират пазар в различни държави - така например българското розово масло се продава основно във Франция и Япония, а черешите - в Италия. През последните години обаче се забелязва тенденцията и към засилване на износа за различни арабски държави, с които в миналото е имало по-активна търговия, както и търсене на нови пазари предимно в Азия (виж фиг. 2).

Реализацията на зърнени култури в ЕС става все по-трудна, най-вече заради засилващата се конкуренция. В последните години Украйна, която получи правото да изнася в ЕС продукция без вносно мито, се превръща в основен конкурент на България в експорта на зърнения агробизнес, тъй като страната произвежда количества, достатъчни да задоволят почти цялото потребление в Западна Европа. Има тенденция на преориентиране към нови пазари, най-вече в Северна Африка и Азия. Официалните данни показват и че има по-висок износ на пшеница към Либия, която е в топ 5 на най-големите търговски партньори на страната при тази култура.

През първия седемгодишен период от членството на България в ЕС зърнопроизводителите в страната се радваха на уникално стечение на обстоятелствата – три стопански години (2007/2008, 2010/2011, 2012/2013) с много високи цени на земеделските стоки в съчетание с постоянно нарастващи европейски субсидии. Това създаде измамното усещане, че нещата ще вървят само нагоре. Днес отрезвяването е трудно и много производители продължават да се надлъгват както между себе си, така и с пазара.

Фиг. 2. Износ по страни и продукти – 2015г. (в млн. лв.).
Изт. на данни: НСИ (2015г.)

Ситуацията днес вече е коренно различна и трябва да е ясно, че горните обстоятелства няма да се повторят никога повече. Печалбите ще намаляват и ако не се вземат мерки за реструктуриране на стопанствата, внедряване на нови технологии, прецизност и ефективност в земеделските производства и дейности, оптимизиране на организацията на работата в аграрните стопанства и други. Все повече ще се увеличават стопаните и преработвателите, които ще изпитат сериозни трудности, поради свръхпроизводството в редица направления и ожесточаващата се конкуренция в сектора на международните пазари.

Показателна е ситуацията в зърнения агробизнес, в който след пиковите за земеделската продукция години от началото на века се заговори, че зърнените пазари навлизат в нова ера на по-високи цени. Под "нова ера" не бива да се схващат нивата от 2007, 2010, 2012, като структуроопределящ период на напасване на световното търсене и предлагане, в който станахме свидетели на промяна в политиката за производство на биогорива, чести ограничения на свободната търговия и финансови катаклизми. Под този термин визираме по-скоро нивата, около които се движеха цените през последните три пазарни години.

В исторически план динамиката на зърнените пазари винаги е следвала горе-долу една логика: дълги периоди на относително стабилни цени (без да броим стандартните сезонни колебания – добра/лоша година), последвани от глобален, структурен шок, който изстрелва цените рязко нагоре и води до установяването на нов стабилен период с по-високи (номинални) средни цени. От тази гледна точка може да заключим, че се намираме в началото на нов стабилен период, който може да продължи дълго. На базата на историческия опит можем да спекулираме, че средните нива, на които ще се стабилизират цените на царевичата и пшеницата на международните пазари в следващите години, могат да бъдат около 160 - 200 долара за тон. Това не означава липса на по-резки ръстове и понижения на цените – колебанията може да варират между 35 и 40% в отделни години, в зависимост основно от климатичните условия. Но като цяло шоково поскъпване на земеделските култури не може да се очаква, докато не станем свидетели на следващото рязко разминаване между търсене и предлагане, съчетано със сериозно изтъняване на световните запаси.

В рамките на 2016 г. е трудно да се прогнозира особени колебания в цените. Фундаменталните фактори, които оказват най-голямо влияние върху цените на зърнените и маслодайните култури, могат да се обобщат и степенуват, както следва: - размерът на преходните запаси към края на годината; - цената на петрола; - курсът на долара. Всички те не предвещават резки изменения, поне към днешна дата.

Заключение.

Анализа на развитието, съвременното състояние и бъдещето на експортния агробизнес в България показва определени пространствени и продуктови тенденции:

- общо увеличение на износа на аграрни стоки въпреки отчетеното известно намаление на годишна база;
- положително салдо в аграрната търговия;
- около половината от общия аграрен износ в стойностно изражение се формира от три групи продукти - зърнени култури, маслодайни култури, тютюн и тютюневи изделия, следван от износа на меса, растителни мазнини, тестени продукти, мляко и млечни продукти, напитки (основно вина) и др.;
- страните от ЕС се утвърждават като основен партньор в аграрната търговия на страната, като износът на български стоки за ЕС значително надхвърля вноса от там.
- основни търговски партньори в рамките на Съюза са страните от региона, Румъния и Гърция;
- увеличава се и износът на земеделски стоки за страни извън ЕС (азиатски и арабски), както и формираното положително салдо на тази база;
- засилва се интересът от страна на българските производители и преработватели към схемите на ЕС за промоционални програми за земеделски продукти, а резултатите от прилагането им са обнадеждаващи и се очаква то да допринесе за по-нататъшно подобряване достъпа на българските продукти до външни пазари;
- при двата основни азиатски пазара – *Япония и Китай*, е налице рязко увеличение на износа на вина, а очаква засилване интереса след стартиралата от средата на 2012 г. програма за промотиране на български вина в трети страни;
- добър прием и в двете страни намират и българските преработени плодове и зеленчуци, маслодайни култури и храни за животни;
- съществува потенциал за увеличаване на износа за двете държави на меса (основно птиче и свинско), млечни продукти, плодове и зеленчуци, както и за стартиране на износ за Китай на царевича и люцерна;
- нараства износът за *Турция* на зърнени култури, храни за животни, мелничарски, тестени и захарни продукти, а има възможности за увеличаване на износа на дребни преживни животни, млечни продукти и др.
- аграрния износ на стоки и за разглежданите арабски държави бележи значителен ръст в рамките на анализирания период, а за двата пазара с по-значителен обем - *Саудитска Арабия и Ирак*, е доминиран от по една основна група стоки – съответно зърнени култури (ечемик) и тютюн и тютюневи изделия като специално за Ирак, сравнително голям е износът на птичи яйца за инкубация, птиче месо и алкохолни напитки;
- добър прием на арабските пазари получават и българските млечни продукти, какаови и тестени продукти, мед и др.;
- очаква се приключването на стартираните от БАБХ процедури за износ в трети страни да улесни българските търговци и така да допринесе за увеличаване на износа на български селскостопански стоки.

Балансираното развитие в аграрния сектор и приоритизирането на интензивните експортни направления трябва и ще бъдат едни от основните цели на стопанското развитие на България и през този програмен период на европейското ни членство. Разширяването на географията на този агробизнес е гаранция за утвърждаването на неговите продукти на глобализацията се аграрен пазар.

Литература:

- Аграрен доклад 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015. Изд. МЗХ, С.
Перспективи за развитие на пазарите на земеделски стоки. МЗХ. С. 2013.
Статистически годишник 2015. Изд. НСИ. С.
<http://agronovinite.com/predlagame-na-kitay-iznos-na-vino-plodove-i-zelenschutsi/>
<http://www.banker.bg/upravlenie-i-biznes/read/sumatoha-predi-razvrzkatata-za-ttip>
http://www.capital.bg/specialni_izdaniia/zemedelie/2016/04/18/2743231_2016_oshte_edna_predizvikatelna_godina_za/
<http://www.dobrichmedia.com/news/0/s-9-e-namalia-iznosat-na-selskostopanski-stoki-prez-2014-g-13800.html>